

ΤΟ ΜΙΛΙΑΡΙΟΝ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΛΙΟΥ

Είκ. 1. Τὸ μιλιάριον
τοῦ Ἐπιταλίου.

Εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (23, 1968, Χρονικά, σ. 168) ἐδημοσιεύθη λατινικὴ ἐπιγραφὴ ρωμαϊκοῦ ὁδοσήμου (μιλιαρίου)¹, εὑρεθεῖσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐν Ἐπιταλίῳ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1967. Ἀναδημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς (πίν. IB), ἀπηλλαγμένον σφαλμάτων τινῶν, ἅτινα διέφυγον τῆς προσοχῆς κατὰ τὴν πρώτην παρουσίαν :

IMP . CAISAR DI
VI NERVAI . F . NERVA
TRAIANVS S OPTVMV S
AVG . GER . DACIC . PON
5 TIF . MAX . TRIB . POTE .
XVIII . IMP . VIII . COS . VI .
P . P . MENSVRIS VIARVM
ACTIS PONI IVSSIT

VIII

*Imp(erator) Caisar, di-
vi Nervai f(ilius), Nerva*

Traianus optumus

*Aug(ustus), Ger(manicus), Dacic(us), Pon-
5 tif(ex) max(imus), Trib(unicia) Pote(state)
XVIII, Imp(erator) VIII, Cos(ul) VI,
P(ater) P(atriciae), mensuris viarum
actis poni iussit.*

VIII

Ἐως ἐσημειώθη ἤδη², τὸ ἀνευρεθὲν μιλιάριον μαρτυρεῖ, ὅτι μία σημαντικὴ ὁδικὴ ἀρτηρία διήρχετο διὰ τοῦ Ἐπιταλίου, συνδέουσα τὴν

¹ Κυλινδρική στήλη ἐκ φαιοῦ μαρμάρου. Ὑψ. 1.50, διάμ. 0.30 μ. Ἡ κάτω ἀπόληξις ἀδρῶς εἰρασμένη πρὸς ἀσφαλεστέραν στερέωσιν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους (εἰκ. 1).

² ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, 171.

Ἡλείαν μετὰ τῆς Τριφυλίας - Μεσσηνίας¹. Ἡ πόλις τοῦ Ἐπιταλίου κατεῖχεν, ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἤδη χρόνων², συγκοινωνιακὸν κόμβον μεγίστης στρατηγικῆς σημασίας, ἐλέγχουσα ἀποτελεσματικῶς τὸν πόρον Ἀλφειοῦ (B 592) καὶ τὸ στενωπὸν τῆς διαβάσεως μεταξὺ τῆς τεναγώδους ἀκτῆς καὶ τῶν ἠπρωειῶν τοῦ λόφου «Ἀγιοργίτικα» Ἀγουλινίτσας. Ὁ κατέχων τὸ Ἐπιτάλιον, παραποτάμιον καὶ παραθαλασσίαν πόλιν, ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ ἐλέγχει τὴν ὁδὸν καὶ τὸν πόρον τοῦ Ἀλφειοῦ. Δυνάμεθα οὕτω νὰ κατανοήσωμεν πλήρως, διατὶ ἐχρησιμοποίηθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἄγιδος τῆς Σπάρτης ὡς βάσις τῶν ἐπιδρομῶν του κατὰ τῆς Ἡλείας (402 - 1 π. Χ.)³. Οἱ αὐτοὶ λόγοι ὠδήγησαν τὸν Φίλιππον Ε΄ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ἐπιταλίου (218 π. Χ.) νὰ στρατοπεδεύσῃ περὶ τὸ καλούμενον Ἀρτεμίσιον⁴ τὸν περίφημον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ναὸν τῆς Ἀλφειούσης Ἀρτέμιδος, τὸν κεκοσμημένον μὲ τὰς σφόδρα ἐθδοκίμους γραφὰς τῶν Κορινθίων ζωγράφων Κλεάνθους καὶ Ἀρήγοντος⁵, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀλφειοῦ. Ἡ ἀνωτέρω μαρτυρία τοῦ Πολυβίου ἀποτελεῖ, πιστεύω, ἀδιαμφισβήτητον ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ πλησίον τοῦ Ἐπιταλίου⁶.

Τὸ στρατηγικὸν σημεῖον τοῦ περάσματος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγῃ τῆς προσοχῆς τῶν ἐμπειρῶν περὶ τὰ πολεμικὰ Ρωμαίων. Εἰς αὐτοὺς ὠφείλετο προφανῶς ἡ δριστηκὴ διαμόρφωσις τῆς ὁδοῦ καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν ὁδοσήμων, ἐνδεικτικῶν τῶν ἀποστάσεων μεταξὺ τῶν πόλεων, διὰ τῶν ὁποίων αὕτη διήρχετο, ὡς ἀκριβῶς συνέβαινε μὲ τὴν Ἐγνατίαν ὁδόν.

Ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ μιλιαρίου ἀπόστασις τῶν ἑννέα (VIII) μιλίων (milia passuum) (στ. 9), ἧτοι 13 1/2 περίπου χιλιόμετρα, πρέπει νὰ ἔχη ληφθῆ ἐκ πόλεως πρὸς Βορρᾶν τοῦ Ἐπιταλίου κεμένης. Ὑποθέτω ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι οἱ Λετρίνοι⁷, ὅχι μόνον διότι ἦσαν ἢ πλέον σημαίνουσα πόλις τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ, πρὸς Βορρᾶν τοῦ Ἐπιταλίου κεμένη, ἀλλὰ καὶ διότι διετηρεῖτο εἰσέτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Πausανίου⁸, ἧτοι πενήτηντα καὶ πλέον ἔτη μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ μιλιαρίου. Ἐξ Ὀλυμπίας μέχρι Λετρίνων ἢ ἀπόστασις, κατὰ τὸν Πausανίαν, ἦτο 120 στάδια, ἧτοι 22 χιλιόμετρα. Ἡ ἀπόστασις αὕτη, ὡς καὶ ἡ ἀπόστασις τῶν 160 σταδίων ἐκ Λετρίνων εἰς Ἡλιδα (33 χιλμ.), τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν εἰς τὸν Πausανίαν ὀφείλομεν⁹, ἐβοήθησαν νὰ ὑποστηρικθῆ, μὲ στενὰ περιθώρια σφάλματος, ὅτι ἡ πόλις τῶν Λετρίνων εὐρίσκετο εἴτε εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Πύργου εἴτε εἰς ἐτέραν θέσιν ΒΔ. αὐτοῦ, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ λιμένος τοῦ Κατακόλου, παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Ἰωάννης, ἐνθα ἔχουν ἐπισημανθῆ ἀρχαιότητες¹⁰. Περισσοτέρας πιθανότητας ταυτισμοῦ παρουσιάζει, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἡ δευτέρα θέσις, διότι συμφωνεῖ καὶ μὲ τὴν διδομένην ὑπὸ τοῦ μιλιαρίου ἀπόστασιν τῶν 13 1/2 χιλιομέτρων περίπου ἐκ τοῦ Ἐπιταλίου¹¹. Ἡ σημερινὴ πόλις τοῦ Πύργου εὐρίσκεται ἕξ μόλις χιλιόμετρα βορείως τοῦ σημείου εὐρέσεως τοῦ ὁδοσήμου. Ὁ Πύργος ἕξ ἄλλου δὲν ἔχει προσφέρει μέχρι σήμερον σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως ἀρχαίου οἰκισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν του.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

¹ Πρβλ. GOODCHILD, Roman Roads and Milestones of Tripoli, 1948. BARTOCINI, Milestones, Epigraphica X, 1948, 150 - 7.

² Σχετικῶς πρὸς τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα τῆς θέσεως, ταυτιζομένης πρὸς τὸ Ὀμηρικὸν Θρῦον, βλ. εἰς AAA I, 1968, 201 - 204.

³ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Ἑλληνικά III 2. 25.

⁴ ΠΟΛΥΒΙΟΥ IV 73. 4 - 5.

⁵ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ VIII 343.

⁶ Πρβ. ἀνωτέρω σ. 16 σημ. 2.

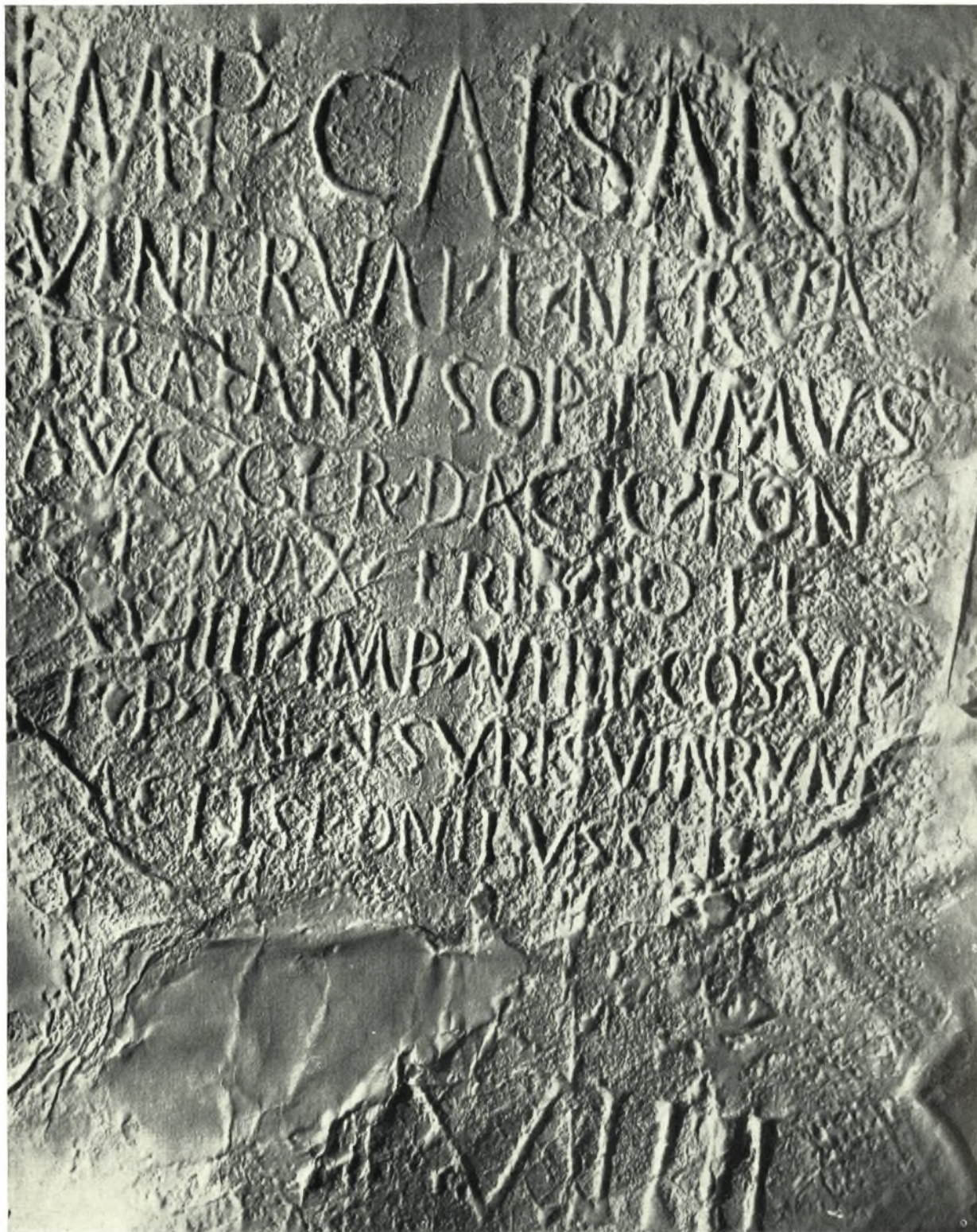
⁷ ΠΑΥΣ. VI 28. 8. ΞΕΝΟΦ., Ἑλλην. III 2. 25-30.

⁸ Πρβ. ΠΑΥΣ., ἔ. ἀ.: ἐπ' ἐμοῦ δὲ οἰκήματά τε ἐλείπετο ὀλίγα...

⁹ Αὐτόθι.

¹⁰ Πρβ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, Ἡλιακά, 441, σημ. 1.

¹¹ Ἡ παρὰ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην θέσις συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῶν 120 σταδίων ἐκ τῆς Ὀλυμπίας, κατ' ἐθθεῖαν γραμμὴν.

Ρωμαϊκὸν ὁδὸσημὸν Ἐπιταλίου

(Φωτογραφία ἐκτύπου).